

GRČKI NAPISI IZ SVETIŠTA BOŽICE MA U VODENU (EDESSA) U MACEDONIJI.

U mjesecu srpnju 1898. razvali prigodom jake jedne kiše bujica zid na jednoj gradini, koja se nalazi južno od razvalina stare crkve sv. Nikole u Vodenu u Macedoniji, te se tim povodom pojavi nekoliko mramornih ploča sa grčkim napisima, koje su stojale uspravljene uz jednu stijenu. Kako je i u Macedoniji veoma rašireno narodno pričanje o zakopanomu blagu, te kako postoji tradicija, da je takovo blago sakriveno baš kod sv. Nikole, odredila je turska oblast radnike, koji su imali tamo da kopaju. Iza trodnevna posla otkopaše pri- lično velik komad od spomenute već stijene, na kojoj nadoše urezan velik monogram.¹ Ne našav traženoga blaga obustaviše kopači svoj posao.

O zanimivom ovomu našašću obavijestio je jedan prijatelj gospodina Georgija Kapčeva, izdavatelja lista „Macedonija“ u Zagrebu, a ovaj je imao dobrotu, te mi od prijatelja poslana prijepise povjeri, da ih u ovomu časopisu objelodanim i protumačim. Papirni otisci, po koje je g. Kapčev odmah pisao, nisu se mogli dobiti. Poslani su prijepisi u opće prilično dobro načinjeni, te odaju ruku inteligentna prepisača, ali se je ipak potkralo nekoliko pogrješaka, koje sam u većini slučajeva mogao sigurno ili veoma vjerojatno da ispravim. Pri tomu mi je poznatom svojom ljubežnošću išao na ruku i g. prof. Musić, kojemu se lijepo zahvaljujem. Tekst napisa priopćujem u majuskulama vjerno sa svim pogrješ- kama, što ih ima povjereni mi prijepis, a na drugom mjestu dajem svoju tran- skripciju i ispravke.

I. Na prvoj ploči od 2'00 m. visine, 0'80 m. širine i 0'10 m. debljine zabilježena su dva napisa, i to jedan s prijeda, a drugi na jednoj od užih strana, valjda na onoj desno od gledaoca. Kamen je kod drugog napisa desno oštećen, tako da u prvih 12 redaka fale 1—3 slova. Onaj napis sprijeda glasi:

	ΑΓΑΘΗ		Αγαθή
	ΤΥΧΗ		τύχη.
	ΘΕΑ ΜΑ		Θεή Μή
sic	ΑΝΕΙΚΗΤΟΥΤΗ	5	ἀνεκίτη [ἐπ]η -
	ΚΟΘΑΑΙΑ .		κόφ Α(ουκία) Αιλ[ί] -

¹ Taj monogram kao da je sastavljen od slova B O T. Sigurnoga tumačenja za nj doduše nemam, ali upozorujem, da je brojčana vrijednost tih slova 372, te nije isključena mo-

gućnost, da je tu netko zabilježio jedan datum po eri od ustrojenja Mahedonije kao rimske provincije, možda datum, kada se je na svetištu nešto gradilo.

	A ΕΛΕΝΗ ΧΑΡΙΖΕ		α Ἑλένη χαρίζε -
sic	ΤΑΙΛΟΥΛΟΝΙΔΙΟ		ται [δ]ουλον ιδιο[v]
	ΟΝΟΜΑΤΙ ΑΝΤΙΠΑ		ονοματι Ἀντίπα -
sic	ΤΡΟΥ ΝΟΥ ΔΟΥΝΟΥ		τρο[v]. ὼ[v] δου[λ]ο[v]
	ΚΑΙ ΤΗΝ ΚΑΤΑΓΡΑ	10	καὶ τὴν καταγρα -
	ΦΗΜ ΕΔΩΚΕΝΤΗ		φή(v) ἔδωκεν τῆ
	ΘΕΩ ΕΜΤΩ ΑΠΤ		θεῶ ἐ(v) τῷ ΑΠΤ (= 381)
	ΕΤΕΙ ΠΕΡΕΙΤΙΟΥ		ἔτει Περειτίου (μηνός)
	Π		Π (= 13)
	ΕΥΤΥ	15	εὐτυ -
	ΧΩΣ		χῶς
	ΘΕΟΛΟΓΗ		θεολόγη.

Dvojbeno je samo čitanje 9. retka, koji nije točno prepisan. U retku 12--14. navodi se kao datum, kada je Lucija Aelija Helena božici Ma darovala svoga roba Antipatra, 13. Pereitios godine 381. U Makedoniji su u rimsko doba bile u porabi dvije ere, za koje je Boeckh¹ prvi ustanovio, da jedna započimlje osnovanjem rimske provincije g. 608. od sagrađenja Rima (146. pr. Kr.), a druga osnovanjem monarhije bitkom kod Akcija (2. rujna 31. pr. Kr.), i to jedna i druga 1. listopada. Potonja se u napisima navodi kao era τοῦ Σεβαστοῦ ili slično. Boeckhovo u glavnom ispravno mnijenje ispravlja Kubitschek,² koji misli da je provincijalna era po svoj prilici započela već godine 148. ili najkasnije 147. Na temelju jednoga počasnoga napisa grada Thessalonike u počast cara Klaudija I.³ dolazi Kubitschek do rezultata, da makedonska godina nije započela 1. listopada, kako Boeckh misli, nego 15. listopada. Naš je napis datiran po provincijalnoj eri, te godina 381. odgovara godini 235/6. poslije Krista. Mjesec Pereitios po starom je makedonskom kalendaru četvrti, te bi odgovarao po prilici vremenu od 25. prosinca do 24. siječnja.

Na desnoj užoj strani istoga kamena urezan je slijedeći napis:

	ΕΤΟΥΣ Β . .		Ἔτους Β[.τ] = 3·2
	ΜΗΝΟΣ Δ . . .		μηνός Δ[ύστ] -
	ΡΟΥΓΛΕ .		ρου Γ(= 3) Α(ουκία) Ε[ύ] -
	ΠΑΤΡΑΠΗ		πάτρα ἢ Π(οπλίου)
	ΜΑ ΑΝΙΚΗΤ .	5	Μᾶ ἀνικήτ[ω]
	ΚΑΤΕΥΧΗΝ		κατ' εὐχὴν
sic	ΔΟΥΛΟΝΟΝ .		δ[ο]υλον ὄν[ό] -
	ΜΑΤΙ ΚΑΣΑ .		ματι Κάσ(σ)α[v] -
	ΔΡΟΝ ΕΧΑΙ .		δρον ἐχα[ρι] -

¹ CIG II. str. 55 k br. 1970.

² Jahrzählung u. Jahrenfang im röm. Makedonien. Arch.-epigr. Mitth. XIII. str. 120 i sl.

³ Vidal-Lablache u Rev. arch. n. s. 20 (1869.) str. 62.

COMHN EXO .	10	σ[ά]μην, ἐχο[υ] -
CA ΤΡΙΩΝ		σα τριών
ΤΕΚΝΩΝ Δ .		τέκνων δ[ί] -
ΚΗΝΕΦΟΟΝ		κην, ἐφ' ὅσον
ΤΕ ΖΩΩ ΑΠΟ		τε ζωῶ ἀπό
ΕΑΥΤΟΥ ΕΤΡΑ	15	ἐαυτοῦ ἐτρά -
ΦΗΝ ΕCCTH		φην, ἐςστη -
ΛΟΓΡΑΦΗCΑ		λογραφήσα
ΟΤΟΝ ΚΑΙ ΤΗΝ		ὄτόν καί τήν
ΩΝΗΝ ΑΝΕΘΗ		ὠνήν, ἀνέθη
ΚΑΙ ΤΗΣ ΖΩΗΣ	20	καί τῆς ζ[ω]ῆς
ΧΡΟΝΟΝ ΜΟΙ		χρόνον μοι
sic ΕΙΝΑ ΠΡΟCΜC		εἶνα[ι] προσμ[ο] -
NH		νή.

Napis je datiran po provincijalnoj eri i to valjda opet iz 4. vijeka jedne godine, kojoj je jedinica 2. Dan i mjesec su 3. Dystros. U makedonskom je to kalendaru peti mjesec (od 25. siječna do 24. veljače). Rekonstruisanje teksta pruža dosta poteškoća, u jednu ruku, što je napis oštećen, a u drugu, što nije posve točno prepisan. Ja si sadržaj tumačim po prilici ovako: Lucija Eupatra, Publijeva kći, daruje prema zavjetu nepobjedivoj božici Ma roba imenom Kasandros, ali ga ujedno iznajmljuje, kako bi ju on doživotno uzdržavao. U 18. r. valja ὄτόν mjesto χότόν.

II. Druga je ploča na donjoj strani nepotpuna. Mjere se nisu priopćile.

ΕΤΟΥC		ἔτους
ΒΟΤ ΔΑΙ		ΒΟΤ (= 372) Δαι -
CΙΟΥ Η		σίου Η (= 8)
ΤΙΒ ΚΑ		Τιβ(έριος) Κλ(χύδιος)
ΠΡΟΚΛΟC	5	Πρόκλος
ΕΧΑΡΙCΑ		ἐχαρισά -
ΜΗΝΤΗ		μήν τῆ
ΚΥΡΙΑΘΕΩ		κυρία θεῶ
ΜΑ ΑΝΕΙΚΗ		Μᾶ ἀνεική -
ΤΩ ΠΑΙΔΙ	10	τω παιδί -
CΚΗΝ ΟΝΟ		σκήν ὄνό -
ΜΑΤΙ ΜΑΡ		ματι Μαρ -
ΚΙΑΝ ΗΤΙC		κίαν, ἢ τις . . .

Tekst je posvema jasan i dobro prepisan. Datum 8. Daisios 372. odgovara godini 226/7. poslije Krista. Mjesec Daisios je osmi u makedonskom kalendaru, te je u prvi kraj počimao 24. travnja.

III. Treća ploča je visoka 0·60 m., široka 0·40 m., a debela 0·08 m. Na njoj su dva napisa; prvi od 1—9., a drugi od 10—12. retka.

	ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ		Ἀγαθὴ τύχη.
	ΦΑΒΙΟΣ ΓΡΑΦΙΚΟΣ ΚΑΙ ΙΟΥΔΙΑ		Φάβιος Γραφικός καὶ Ἰουδία
	ΧΡΗΣΤΗ Η ΓΥΝΗ ΑΥΤΟΥ ΚΑΤΑ		Χρηστή, ἡ γυνὴ αὐτοῦ κατὰ
sic	ΧΡΗΜΑΤΙΣΜΟΝ ΘΕΑΣ ΜΑΣ ΑΝΕΙ		χρηματισμόν [θ]εᾶς Μᾶς ἀνεί -
	ΚΗΤΟΥ ΔΩΡΟΥΝΤΑΙ & ΠΑΙΔΑΡΕΙ	5	κῆτου δωροῦνται παιδαρεί -
	ΔΙΟΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΖΩΣΙΜΟΝ ΤΟ ΓΕ		διον ὀνόματι Ζώσιμον τὸ γε -
sic	ΝΝΗΟΣ Ν ΕΚ ΠΑΙΔΙΚΗΣ ΑΥΤΩΝ		νη[θῆ]ν ἐκ παιδίσκης αὐτῶν
	ΘΕΣΣΑΛΟΝΕΙΚΗΣ ΕΝΤΩ & ΑΥΤ &		Θεσσαλονείκης ἐν τῷ ΑΥΤ (= 391)
sic	ΕΤΕΙ ΔΙΔΟΝΑΙΟΥ & Β & Α ΕΥΤΥΧΩΣ		ἔτει [Αὐ]δ[υ]ναίου Β(= 2), Α(= 1) εὐτυχῶς.
sic	ΕΤΟΥΣ ΑΥΤ ΜΗΝΟΣ ΔΙΟΥ	10	ἔτους ΑΥΤ (= 391) μηνός Δίου,
	ΣΤΡΑΤΤΩ ΔΟΥΛΗ ΘΕΑΣ ΑΝΙΚΗΤΟΥ		Στραττῶ δούλη θεᾶς ἀνικήτου
	ΜΑΣ ΚΑΤΑΓΡΑΦΩ ΑΜΠΕΛΟΝ		Μᾶς καταγράφω Ἀμπελον.

Oba su napisa zapisana godine 391. po provincijalnoj eri (245/6. poslije Krista), prvi 2. Audynaja, a drugi u mjesecu Diyu. Jedan od ona dva broja (B i A) u 9. retku neće biti na svom mjestu; možda jedan od njih spada u slijedeći redak, gdje kraj mjeseca nije dan zabilježen. Dopunjeci su posvema sigurni. Mjesec Dios je prvi u makedonskoj sunčanoj godini, koja je negda počimala 24. rujna; Audynaios je treći mjesec (počam od 24. studenoga).

Napisi iz Vodena, sa više gledišta veoma zanimivi, predstavljaju u neku ruku kao arhiv od kamena edeškoga svetišta božice Ma. Podjedno su to i zavjetni spomenici, koji božicu slave raznim počasnim pridjevima, kao Θεὰ Μᾶ ἀνείκτης; ἐπιήκοος; Κυρία θεός Μᾶ ἀνείκτης; Θεὰ Μᾶ ἀνείκτης; Θεὰ ἀνίκητος Μᾶ; Μᾶ ἀνίκητος.

Grad Voden, gdje su se priopćeni spomenici našli, stoji na mjestu, gdje se je negda ponosno kočila prijestolnica starih makedonskih kraljeva Edessa na rijeci Ludias i rimskoj cesti via Egnatia. Sa Edessom je valjda identičan grad Aegae, gdje se je nalazila kraljevska grobnica. Grčkih se je napisa u Vodenu već više puta našlo, a većina ih spada u rimsko carsko doba.

Na božicu Ma,¹ koja se u napisima na sva tri kamena iz Vodena spominje, nailazimo na više mjesta u Maloj Aziji. Njezino ime u indijskom, grčkom, a valjda i u maloazijskim jezicima znači isto što i grčko μήτηρ² (mati). Ime Ma dakle nije no drugi naziv za veliku božicu naravi Kybelu. Po jednoj grčkoj priči³ nalazila se je Ma u pratnji Rheje, kojoj je Zevs predao maloga Dionysa, da ga othrani, a Lydijci su dapače i samu Rheju identifikovali sa božicom Ma. Kao glavna sijela Mainoga bogoslužja spominju se dva maloazijska grada, koji su se zvali Komana.⁴ Slavilo ju se kao božicu proizvođenja bučnim svetkovanjem, pri kojemu je prostitucija bila kao bogoslužni čin u običaju. Kao božici umiruće prirode obdržavale su joj se uprav divljačke korote, pri kojima su se vjernici sami sakatili i doprinosili krvave žrtve. U kataonskoj Komani u Kappadokiji veći su dio grada sačinjavali božičini pristaše (θεοφόροι) i robovi njezina hrama (εσφόδουλοι); potonjih je u Strabonovo doba bilo 6000 duša obojega spola. Božičiu

¹ Sr. Roscher Lexicon der griech. u. röm. Myth. s. v.

² Eustath. 565, 3.

³ Steph. Byz. s. v. Μάστραγα.

⁴ Strab. p. 535, XII, 2, 3, kojemu je na tom mjestu tekst ponešto iskvaren.

je svećenik imao silan dohodak. Po dostojanstvu je bio odmah iza kralja, a obično bi ga i uzimali iz kraljevske obitelji. Slične su prilike vladale i u pontijskoj Komani.¹ Rimljani ne samo da u svemu tomu nisu ništa mijenjali, nego su dapače mudrim postupanjem nastojali, da ugone moćnim ovim svećeničkim poglavicama. Posjed hramova oni su još znatno povećali, a svećenicima su podijelili neograničenu vlast nad njihovim teritorijem i mnogobrojnim službenicima, koji su u gradovima stanovali. Iz daleka su u ta svetišta dolazili hodočasnici, da izvrše kojekakove zavjete; mnoge je dakako privlačila i ona množina ženskih hierodula, koje su božici na svoj način žrtvovala.² Kao u Kybelinom kultu u Pessinusu, i u Komani je bilo zabranjeno jesti svinjsko meso.

Stari Grci sami nisu pravo znali, s kojom da božicom izjednače ili sravnje komansku božicu Ma. U hellenističko je doba bila nastala priča, da je Ma identična sa taurijskom Artemidom, a kultus da su joj u kappadokijsku Komanu donijeli sam Orestes i njegova sestra Iphigeneia.³ U obje se je Komane vjerovalo, da se u njihovim hramovima nalazi originalni Iphigenejin mač,⁴ a te tobožnje Artemidine hramove da je sagradio Orestes.⁵

U Rim je kultus božice Ma dospio u doba mithradatskih ratova, a veoma se je rano spojio sa kultom italske Bellone, s kojom je Ma imala srodnih crta. Božičin hram se je nalazio izvan gradskog pomerija na Vatikanu.

Kao mnogi drugi orijentalni kultovi i Main se je kult u rimsko carsko doba stao širiti po susjednim zemljama. U napisima se Ma po negdašnjim rimskim provincijama rijetko kada spominje, te se je od prije znalo samo za dva mjesta u Trakiji, gdje je ona imala sljedbenika i valjda svojih svetišta. Prvi joj je ime prepoznao Letronne⁶ u jednom napisu iz Galate,⁷ a Foucart⁸ misli, da se ona spominje i u napisu jednoga reljefa iz Kūčūk Čekmeče kod Carigrada.⁹ Edessa (Vodeno) bila bi dakle treće poznato sjedište Mainoga bogoslužja. Odavle je već prije nekoliko godina priopćio Mordtmann¹⁰ tri napisa sa jednoga stupa u predvorju crkve sv. Trojice, u kojima ima štošta, što bi sjećalo na ove naše napise. U drugom od ova tri napisa se jedna božica nazivlje naprosto samo *ἡ θεός*, a u trećem, koji je sasvim slično sastavljena darovnica, kao što su i ovdje priopćeni napisi, *Μήτηρ θεῶν*, dakle nazivima, koji su sasvim običajni kod Kybele, o kojoj opet znademo, da je u glavnom istoga karaktera kao i Ma. Nespadaju li i ovi napisi na stupu u crkvi sv. Trojice svetištu božice Ma? Ima tu nešto, što govori protiv ove misli. Mordtmannov je jedan napis naime datiran po eponymnoj jednoj božičinoj svećenici, koja se zove Aurelia Luciana. Kako imamo razloga da pomislimo, da je i u Edessi stajao na čelu svetišta božice Ma vrhovni jedan svećenik, to nije nemoguće, da se Mordtmannovi napisi odnose na Kybelu, a ne na

¹ Strab. p. 557, XII. 3, 32.

² Strab. p. 559, XII. 3, 36.

³ Strab. p. 535, XII. 2, 3.

⁴ Cass. Dio 35, 11.

⁵ Procop. b. Goth. 1, 17, p. 83 i sl.

⁶ Ann. d. Inst. 1845. p. 272.

⁷ CIG 2039.

⁸ Assoc. relig. p. 88.

⁹ Denkschr. bečke akademije 1864, 13, p. 54—55, br. 19 tabla 6 sl. 28.

¹⁰ Inscr. aus Edessa. Athen. Mitth. XVIII. (1893.) str. 415 i 416.

božicu Ma, te da su u Edessi bila razna dva svetišta srodnih božica, naime i Kybelino i Maino. Mordtmannovi napisi glase:

1) Na gornjem rubu stupa:

[*Ετους γμς Σεβαστοῦ τ[οῦ κ]αὶ θντ μνη[ός . . . 359. od osnivanja provincije = 243 od bitke kod Akcija = 211/212. posl. Kr.

Drugi redak nejasan.

2) Na žlijebiću (Hohlkehle):

[τὰ] ὑπεποίησα (sic!) καὶ τὰς στοάς τῆ θεῶ.

3) Dole na stupu:

Αὐτρωνία Γαία ἐχαρί -

σατο μητρὶ θεῶν

ιερατευσούσης Αὐρη -

λίας Λουκιανῆς κορά -

σιον ὀνόματι Νεάκην

ἐξ ἰδίας παιδίσκης ἰδι -

ον οἰκογενές. *Ετους

ε̄ π̄ τ̄ = 385. po mak. eri (237/8. posl. Kr.).

Meni se čini, da je Mordtmanov drugi napis samo konac prvoga u kojemu je iza datuma po makedonskoj provincijalnoj i po eri Σεβαστοῦ od akcijske bitke u 1. retku, u izlizanom drugom stajalo ime one osobe, koja je božici na čast u njezinom svetištu dala neke zgrade i hodnike sagrađiti.

Maini theophoreti (štovatelji), koji su si imena na kamenim stelama ovjekovječili, kada su, darujući božici po jednog roba ili robinju, ispunjavali zadane zavjete, bijahu sudeći po imenima Grci, koji su imali rimsko građansko pravo, što u doba iza vladanja cara Karakale (211—218.), koji je rimsko građansko pravo općenito podijelio, ni najmanje nije čudno. Jedino za Tiberija Klaudija Prokula je veoma vjerojatno, da je bio pravi Rimljanin. Rimski živalj u zemljama grčkoga svijeta nikada nije bio osobito jak, pa se to stoga nebi drugačije ni dalo očekivati. U drugom napisu treće ploče napominje se i jedna hierodula (δουλή θεῆς) imenom Stratto, koja je, premda i sama ropkinja, ipak bila toliko imućna, da je mogla božici da zapiše jednoga roba.

Dr. Josip Brunšmid.